

*Costel Vicențiu RUGINĂ**

RESTAURAREA IMPERIULUI BIZANTIN (1261) ȘI IMPLICAȚIILE EI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

The Restoration of the Byzantine Empire (1261) and its Consequences in the Romanian Area

Abstract: The re-conquest of Constantinople in 1261 was a historic event with major consequences in territories stretching well beyond the Byzantine Empire. Although the Palaeologan emperors could not restore the full prestige of their state, it was a useful moment of respite for the Orthodox world, extremely necessary at a time when the Catholic forces seemed to turn the scales to their side.

For the Romanian area, the Byzantine restoration and the imperial attempts to regain its former positions at the Lower Danube coincided with the interests of the Golden Horde in this region. Beyond the material damages caused by the struggles fought on and for these territories, the coming of the Byzantines (accompanied by the Genoese merchants) and the overlapping Mongol suzerainty resulted in the rebirth of the economic and religious life, as well as the development of urban centres in the Romanian area.

Keywords: Byzantine Empire, Golden Horde, Romanian area, Lower Danube, Palaeologan emperors

*

Anul 1204 a reprezentat un moment de cotitură în istoria Imperiului Bizantin. La doar două secole după ce atinsese culmile gloriei, în timpul ultimului mare împărat macedonean, Bizanțul s-a prăbușit sub lovitura celei de-a Patra Cruciade, iar pe ruinele vechii „împărății”¹ a luat naștere un imperiu latin dominat de venețieni și

* Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

¹ Prin această expresie se face distincția între Imperiul Bizantin și restul statelor, distincție prezentă în mentalitatea împăraților, aceștia considerându-se urmașii de drept ai împăraților romani; a se vedea M. Cazacu, *Bizanțul*, Timișoara, 1995.

condus de împărați slabi. Pe lângă acesta au fost create câteva state latine, precum și trei state grecești: Imperiul de Niceea, Imperiul de Trapezunt și Principatul Epirului.

Împărații dinastiei lascaride din Niceea au avut de rezolvat probleme de maximă importanță. Aflat între Sultanatul Selgiucid și Imperiul Latin de Răsărit, existența tânărului imperiu a fost periclitată încă din primele momente ale formării sale². Meritul supraviețuirii Imperiului de Niceea a revenit în exclusivitate primului lascarid, Theodor I, care a organizat un sistem politic, militar, social și economic echilibrat și eficient. El și urmașii săi au reușit să-și impună autoritatea în partea de vest a Asiei Mici, respingând toate atacurile selgiucizilor și ale latinilor. De asemenea, s-au afirmat ca o forță și în Balcani, unde au ocupat Adrianopolul și întinse teritoriile în Tracia și Macedonia. Prin aceste cuceriri, Imperiul de Niceea s-a afirmat de timpuriu ca principal pretendent la refacerea Imperiului Bizantin. Pentru atingerea acestui scop, Lascarizii nu au cruțat resursele imperiului, ci, dimpotrivă, au făcut tot posibilul pentru a le valorifica la maximum.

Succesele militare notabile obținute de tânărul imperiu au fost posibile datorită austerității impuse în special de urmașii lui Theodor I: Ioan al III-lea Vatatzes și Theodor al II-lea Lascaris. Ei au limitat drastic privilegiile aristocrației și au sprijinit prin măsuri fiscale mica nobilime, mai cu seamă cea de la granița răsăriteană, în schimbul serviciilor militare. Intervențiile Lascarizilor în economie au avut efecte favorabile, care, la rândul lor s-au repercutat benefic în domeniul militar: statul a fost capabil să recruteze soldați dintre proprii supuși și să reducă în consecință numărul mercenarilor. El a dispus de mijloacele bănești necesare pentru construirea unei flote, ultima din istoria imperiului³.

Pe fondul rezistenței aristocrației civile față de politica dură a ultimilor doi Lascarizi a avut loc ascensiunea politică a lui Mihail Paleologul, un personaj controversat, înrudit însă cu aproape toate familiile mari ale imperiului.

Moartea lui Theodor al II-lea Lascaris, în august 1258, și desemnarea ca succesor a fiului său Ioan al IV-lea, în vârstă de doar 7 ani, au asigurat împrejurările favorabile pentru acțiunea de forță a aristocrației civile care, în frunte cu Mihail al VIII-lea Paleologul, a izbutit să înlăture dinastia lascaridă⁴. Această schimbare s-a dovedit a fi mai profundă decât a părut la prima vedere. Mihail al VIII-lea, ca

² Înfrângerea și capturarea împăratului Balduin de Flandra de către Ioniță Caloian, în 1205, la Adrianopol, a reprezentat un balon de oxigen de care a beneficiat tânărul Imperiu de Niceea.

³ Pentru informații privind politica internă a Lascarizilor, a se vedea G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956, p. 443-468; S. Brezeanu, *N. Iorga și problema bizantină a veacului al XIII-lea*, în *N. Iorga – istoric al Bizanțului. Culegere de studii*, București, 1971, p. 68-76; N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974, p. 460-485.

⁴ Violența ce a caracterizat acțiunea de eliminare a regenței și apoi a ultimului Lascarid scoate în evidență ura acumulată de aristocrația civilă față de politica, austeră și dură, dusă de Lascarizi.

reprezentant al aristocrației civile, a părăsit linia politică a Lascarizilor lovind în foștii susținători ai acestora, care însă reprezentau baza economică și militară a imperiului.

Pe plan extern, prioritară a rămas în continuare cucerirea Constantinopolului, considerat inima și sufletul imperiului. Nu se putea concepe un Imperiu Bizantin fără Constantinopol. Pentru realizarea acestui deziderat, Mihail al VIII-lea a căutat alianța cu rivala Veneției, anume cu Genova, cu care a încheiat un tratat în 13 martie 1261 la Nymphaion. Prin acest tratat, Mihail al VIII-lea a sperat să obțină sprijinul maritim, indispensabil restaurării imperiului. În schimbul acestui ajutor, genovezii au primit largi privilegii comerciale, luând locul venețienilor în Marea Neagră. Din păcate, această linie politică, începută de Mihail al VIII-lea și continuată de Andronic al II-lea, a echivalat cu faptul că Imperiul renunța la ideea de a avea propria sa flotă.

Eforturile și cheltuielile s-au dovedit în cele din urmă inutile: recucerirea Constantinopolului s-a făcut mai ușor decât se credea și cu o mână de oameni (25 iulie 1261)⁵. În acest fel, după aproape șase decenii de existență, Imperiul Latin de Răsărit s-a prăbușit s-a prăbușit „sub povara propriei sale inutilități”⁶, bizantinii revenind la Constantinopol.

Această reușită a fost posibilă, de fapt, datorită politicii lascaride, de care însă a profitat Mihail al VIII-lea Paleologul. Deși refăcut, Imperiul Bizantin era departe de ceea ce fusese în timpul Comnenilor. N. Iorga afirma că el avea „un aer de provincie”⁷. Teritorial, imperiul era restrâns, ceea ce, în viziunea lui Iorga, îl făcea mai sigur și mai ușor de apărat. Este cert însă că imperiul era secătuit, nu mai avea resurse, iar pe plan extern pericolele au crescut.

Misiunea lui Mihail al VIII-lea era una dificilă și greu de îndeplinit. El trebuia să păstreze integritatea imperiului, în condițiile în care existau prea mulți pretendenți și prea multe pretenții teritoriale. În Asia, turcii selgiucizi reprezentau un pericol permanent pentru posesiunile bizantine. În Balcani, bulgarii și sârbii încercau să își afirme dorința de mărire pe seama Bizanțului. Acestora li se alăturau Epirul grecesc și principatele latine din Grecia. Alt mare pericol îl reprezenta Regatul celor Două Sicilii, ai cărui regi (Manfred, dar mai ales Carol de Anjou) doreau refacerea Imperiului Latin de Răsărit și căutau alianța oricărui dușman al Bizanțului.

⁵ Orașul a fost recucerit de către strategul Alexios Strategopulos; inițial, acesta fusese trimis, având în subordine o unitate de mercenari cumani, să cerceteze fortificațiile orașului, dar a aflat că acesta nu este păzit și a profitat de ocazie furișându-se dincolo de ziduri și astfel, printr-o întâmplare, a cucerit Constantinopolul; a se vedea G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 473.

⁶ S. Brezeanu, *op. cit.*, p. 69.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 497.

Revenirea la Constantinopol a coincis cu începuturile politicii pontice a Hoardei de Aur⁸, care, în încercarea de a valorifica artera comercială euroasiatică nou creată, avea nevoie de aliați maritimi, dar și de libertatea circulației prin Strâmători. Această libertate, necesară activităților comerciale, facilita legăturile politice ale statului mongol din Kâpciak cu Egiptul mameluc. Prin urmare, deși aparent recucerirea Constantinopolului reprezenta o uriașă izbândă, Mihail al VIII-lea se afla în fața unei situații din care se părea că nu are ieșire. Dintre toate aceste pericole care amenințau Imperiul, istoriografia referitoare la Bizanț consideră că cel mai mare îl reprezenta acela occidental alcătuit din alianța papalității, Veneției și Regatului celor Două Sicilii⁹. Această opinie generalizată se bazează pe faptul că regele francez al Siciliei nu numai că dorea refacerea Imperiului Latin de Răsărit (el urmând a fi împărat), dar, în același timp, reprezenta un factor de coalizare al dușmanilor Bizanțului, atât din Italia, cât și din Balcani. În aceste condiții, însuși Mihail al VIII-lea a considerat că de acolo venea principalul pericol pentru imperiu. Teama că s-ar fi putut ajunge la formarea unei vaste coaliții latine împotriva Bizanțului proaspăt restaurat l-a făcut pe basileu să-și orienteze, aproape în exclusivitate, eforturile politice, militare și diplomatice către Occident. În acest context se remarcă totala nepăsare pe care Mihail al VIII-lea a manifestat-o din punct de vedere economic, social și politic față de teritoriile asiatice, care, de-a lungul istoriei, au reprezentat coloana vertebrală a Imperiului.

Orientarea politicii către Occident nu trebuie înțeleasă ca o dorință de refacere a statului din timpul Comnenilor, ci ca un efort uriaș pentru păstrarea integrității imperiului și, eventual, extinderea lui în condițiile în care asalturile nu mai conteneau. Cu siguranță că pe Mihail al VIII-lea l-a tentat ideea restaurării autorității imperiale în Balcani, dar evenimentele au dovedit că acest obiectiv era aproape imposibil de realizat. Recucerirea Constantinopolului a creat, pentru scurt timp, iluzia că acest obiectiv ar fi putut fi realizat, dar însăși refacerea orașului s-a dovedit a fi o misiune prea grea și prea costisitoare pentru Paleologi.

Deși s-au mărit, în urma unor mici achiziții, teritoriile Imperiului Bizantin nu puteau oferi resursele financiare și militare necesare unei puternice afirmări pe plan

⁸ A se vedea V. Ciocîltan, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, XXVIII, 1991, p. 81-101; Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, București, 1999, p. 290-341.

⁹ Veneția este cea care a sprijinit aproape necondiționat planurile lui Carol de Anjou, din dorința de a-și recăpăta statutul de dinainte de 1261, când beneficia de numeroase privilegii comerciale și era atotputernică în Marea Neagră. De altfel, Imperiul Latin de Răsărit s-a menținut ca stat – în mijlocul unei lumi ostile – datorită Veneției. Papalitatea sprijinea și ea proiectele lui Carol de Anjou, dar o făcea având speranța că în final Bizanțul va accepta unirea cu Roma.

extern¹⁰. La această neputință a contribuit în mod catastrofal însuși împăratul care, în calitate de reprezentant al aristocrației civile, a lovit în acele categorii de „coloni militari”¹¹ scutiți de impozite, dar care reprezentau baza de recrutare militară necesară apărării frontierei răsăritene. De asemenea, prin tratatul de la Nymphaion, aproape întregul comerț a trecut în mâinile genovezilor, scutiți de vămile imperiale, statul bizantin nemaiaivând ce vămui. Prin urmare, fiscalitatea, devenită atât de apăsătoare, a avut drept consecințe numeroase răscoale, migrări în masă și chiar predarea unor teritorii inamicului¹².

Armatele imperiale erau puțin numeroase, alcătuite din mercenari, de multe ori turci, care treceau cu mare ușurință de partea adversarului. Singurul comandant de valoare, Ioan Paleologul, fratele împăratului, a obținut unele succese militare, dar de multe ori a rămas surprins de ușurința cu care trupele sale l-au trădat. Toate acestea au scos în evidență faptul că primul Paleolog s-a dovedit, într-adevăr, un prost administrator, lacom și chelțuitor, care a risipit tezaurul Lascarizilor, fără a fi capabil să îl refacă¹³. În aceste condiții, era firesc ca principala armă a Bizanțului în fața mult prea numeroșilor adversari să fie diplomația, ea aducând numeroase succese politice și prelungind nesperat de mult viața „omului bolnav al evului mediu”¹⁴, cum a fost socotit Bizanțul în ultimele două secole de existență.

Mihail al VIII-lea a fost însă un excelent diplomat. El a reușit să scoată imperiul dintr-un labirint care părea fără ieșire. Din acest punct de vedere, el poate fi considerat probabil „ultimul mare împărat care a domnit peste Bizanț”¹⁵. Cu toate acestea, lui îi este imputat declinul intern al imperiului, soldat cu ruina sa.

Înțelegând că nu se poate apăra singur, Mihail al VIII-lea a încercat, prin diplomație, să salveze ce mai putea fi salvat. Pentru a-i controla pe turcii selgiucizi s-a aliat cu mongolii din Iran. La fel a procedat și cu Nogai, cel care a condus din umbră mult timp Hoarda de Aur, strunind astfel popoarele balcanice (bulgarii și sârbii), ostile Bizanțului. Pentru a contracara Veneția s-a aliat cu Genova, iar pentru a preîntâmpina o nouă cruciadă catolică a făcut demersuri în vederea realizării unirii cu Roma.

Cu toată opoziția internă, Mihail al VIII-lea Paleologul a acceptat unirea cu Roma, indiferent de condițiile impuse de papalitate. S. Runciman consideră că basileul credea în mod sincer în această unire, dar indiferent de acest lucru, el a

¹⁰ În urma unor campanii militare, Bizanțul a reocupat teritorii în Pelopones, Macedonia și Tracia, dar de multe ori aceste achiziții au avut un caracter temporar.

¹¹ P. Lemerle, *Istoria Bizanțului*, București, 1998, p. 131.

¹² A se vedea S. B. Dașcov, *Împărați bizantini*, București, 1999, p. 370.

¹³ A se vedea G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 443-468; S. Brezeanu, *op. cit.*, p. 68-76; N. Iorga, *op. cit.*, p. 460-485.

¹⁴ P. Lemerle, *op. cit.*, p. 128.

¹⁵ Ch. Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, București, 1969, p. 39.

reușit să întârzie punerea în aplicare a intențiilor lui Carol de Anjou¹⁶. În acest fel împăratul a desenat „în jurul inelului puterilor antibizantine [...] un inel mult mai vast”¹⁷, care, însă, și-a dovedit ineficiența nu de puține ori. A fost o manifestare firească, în condițiile în care imperiul, dar mai ales Constantinopolul, ocupa o zonă de maximă importanță, și anume cea a Strâmtoarelor, asupra cărora se exercitau mari presiuni din multe direcții.

Deși confruntat cu numeroase pericole, agresiunile externe fiind permanente, Bizanțul restaurat a încercat, în măsura posibilităților sale, să reocupe o parte din teritoriile imperiului de altădată deținute în Balcani și în Marea Egee. Restaurația bizantină a avut implicații majore în plan politic, economic și cultural care au afectat teritorii întinse în Balcani, legate tradițional de Bizanț. Pentru a înțelege acest impact, se cuvine înfățișată în prealabil situația spațiului carpato-balcanic, marcată profund de marea invazie mongolă în Europa Central-Răsăriteană și Sud-Estică din anii 1241–1242¹⁸. Ea a depășit prin amploare, rapiditate și putere de distrugere toate invaziile anterioare și a afectat profund ținuturile românești, hotărând evoluția lor ulterioară.

Retragerea tătarilor în stepele nord-pontice a dus la formarea unui stat de tip nomad în răsăritul Europei, cu capitala pe Volga¹⁹, cunoscut sub denumirea de Hoarda de Aur, stat care a determinat și dominat hotărâtor dezvoltarea socială, politică și economică a societății est-europene²⁰ în următoarele două secole. Acest stat, organizat după principii nomade²¹, avea o arie de stăpânire directă mărginită de

¹⁶ S. Runciman, *Vecerniile siciliene*, București, 1993, p. 159.

¹⁷ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 483.

¹⁸ A se vedea câteva dintre numeroasele lucrări care au tratat problema expansiunii mongole în Europa și urmările acesteia: A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și Sud-Estul european*, București, 1933; R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Paris 1938; D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953; R. Fox, *Gingis-Han*, București, 1959; V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euroasiatic*, București, 1998, p. 32-48; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 266-290; V. Spinei, *Marile migrații din Estul și Sud-Estul Europei*, Iași, 1999.

¹⁹ Ș. Papacostea, *Românii în sec. al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 98.

²⁰ Mehmet Ablay, *Din istoria tătarilor*, București, 1997, p. 16; aceeași opinie o întâlnim și la S. Iosipescu, *Românii din Carpații meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 45-75.

²¹ A se vedea, în acest sens, D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 203 și V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 38-39.

Nipru, unde a fost „organizat frontul apusean”²², dar hegemonia mongolă se întindea mult către vest, ea cuprinzând și spațiul românesc extracarpatic precum și cel al Dunării de Jos. Guillaume de Rubrouck, emisar al regelui Ludovic al IX-lea cel Sfânt al Franței, străbătând Imperiul Mongol în anii 1253–1254, a afirmat că „de la gurile Donului spre Apus până la Dunăre totul este al lor și chiar peste Dunăre spre Constantinopol, Vlahia care este țara lui Asan și Bulgaria Mică până în Slavonia, toți le plătesc tribut”²³.

Ceea ce se poate observa este faptul că dominația mongolă în Balcani, dar mai cu seamă în ținuturile extracarpatiche, a luat locul celei ungare. În mod evident, pentru ținuturile românești extracarpatiche, principalele urmări ale invaziei mongole au fost: o oarecare slăbire a dominației maghiare asupra Transilvaniei, dar mai ales oprirea expansiunii maghiare la sud și est de Carpați, unde mongolii își vor exercita dominația²⁴.

După cnezatele rusești, Ungaria a suferit cel mai mult de pe urma invaziei mongole. Deși ea nu a fost inclusă în aria de dominație a Hoardei de Aur, totuși evoluția ei în ceea ce privește expansiunea politică și confesională în ținuturile românești extracarpatiche a fost limitată de vecinătatea cu statul mongol.

Pierderile umane și materiale suferite de Ungaria aveau să-l determine pe regele Bela al IV-lea să procedeze la reluarea colaborării cu cumanii din regat, fapt ce a dus la adâncirea crizei interne cu care se confrunta statul maghiar, încă înainte de teribila invazie²⁵. Deși presat insistent de către papalitate pentru a relua expansiunea spre ținuturile de la est de Carpați, Bela al IV-lea, văzând că nu beneficiază de niciun sprijin din partea Occidentului, s-a limitat doar la acțiuni de întărire a capacității de apărare a regatului în ținuturile sale răsăritene și sudice. În acest context a avut loc și colonizarea cavalerilor ioaniți în Țara Severinului, cu

²² Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 99, care aduce ca argument mărturia lui Giovanni da Pian del Carpine, ce menționează că prima așezare aflată sub stăpânire mongolă se afla pe Nipru, la sud de Kiev.

²³ A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930, p. 167-168.

²⁴ Această opinie se întâlnește la mai mulți istorici: a se vedea A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară*, p. 71-72; V. Spinei, *Moldova în sec. XI–XIV*, București, 1982, p. 437-438; Al. Gonța, *România și Hoarda de Aur (1241–1502)*, München, 1983, p. 71; Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea întâi. Principatele române – originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 96; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 100-101.

²⁵ Regatul maghiar se confrunta cu o puternică criză internă, datorată slăbirii excesive a puterii centrale și intensificării procesului de fărâmițare. Bela al IV-lea i-a primit pe cumanii conduși de hanul Kuten, în ideea că îi va putea folosi împotriva magnaților unguri și în proiectele de politică externă. Asasinarea lui Kuten a reprezentat o uriașă greșală, armata maghiară fiind lipsită de sprijinul a 40 000 de oșteni cumani chiar înainte de bătălia decisivă de la Mohi (11 aprilie 1241).

misiunea de a apăra regatul de o nouă invazie mongolă²⁶. Diploma din 1247, pe lângă faptul că este „expresia neputinței în care se afla Ungaria”²⁷, scoate în evidență faptul că formațiunile statale românești „aflate într-un stadiu avansat de organizare”²⁸, și care cu siguranță că ființau și înainte de invazia mongolă, riscau să iasă din aria de dominație a Ungariei, în condițiile în care majoritatea statelor din zonă erau tributare Hoardei de Aur.

Prin aducerea Ioaniților se spera o consolidare a stăpânirii maghiare la sud de Carpați, precum și recucerirea Cumaniei aflată „sub obediența mongolilor”²⁹. Plecarea Ioaniților, la puțin timp după prezumtiva lor instalare la granița meridională a Regatului Sf. Ștefan, a lăsat descoperit flancul sudic al Ungariei, dar mai ales a năruit proiectul de reluare a ofensivei catolice și politice în ținuturile extracarpatice. Era evident că aceste ținuturi scăpaseră de sub dominația maghiară aproape în totalitate, mongolii fiind atotputernici aici. Proiectele papalității, de a forma un front catolic de la Marea Baltică la Marea Neagră, aveau să se năruie și din cauza epuizării Ungariei, după marele șoc suferit în 1241.

În aceste condiții, spațiul românesc extracarpatic a intrat în mare parte sub control mongol, un control exercitat de departe, dar care cu timpul devenea mai accentuat și mai prezent. Cu siguranță că formațiunile politice românești au acceptat dominația mongolă, care a fost neîndoielnic mai tolerantă și mai permisivă decât cea maghiară. Din punct de vedere economic, mongolii sunt cei care au repus în valoare potențialul stepei cumane. Hanii de la Sarai, începând chiar cu Batu, au înțeles că Hoarda de Aur nu ar fi putut subzista doar de pe urma unei economii de tip pastoral și a tributului plătit de vasalii săi și, prin urmare, au încercat și au reușit să-și suplimenteze veniturile prin „stabilirea unei legături comerciale între Marea Neagră, Asia Centrală și Orientul Îndepărtat”³⁰, rută pe care au exploatat-o cu mult folos. Ei au dobândit, pe bună dreptate, renumele de „protectori și promotori ai marelui comerț intercontinental”³¹. Racordarea Mării Negre la comerțul Est-Vest a făcut ca această apă să devină „placă turnantă a comerțului intercontinental”³². Cum era și

²⁶ La vremea aceea, o nouă invazie mongolă era percepută ca foarte probabilă și, prin urmare, Bela al IV-lea a făcut toate demersurile pentru a întări capacitatea de apărare a Ungariei; a se vedea Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 138.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 98.

²⁹ Această stare de fapt reiese din corespondența regelui Bela al IV-lea cu pontiful Inocențiu al IV-lea, din 1250; a se vedea V. Spinei, *Marile migrații*, p. 432.

³⁰ R. Manolescu, *Marea Mediterană și Marea Neagră în Evul Mediu*, în „Revista Istorică”, s. n., IV, nr. 1–2, 1993, p. 43-54.

³¹ V. Ciocîltan, *Migratori și sedentari: cazul mongol*, în „Revista Istorică”, s. n., IV, nr. 1–2, 1993, p. 98.

³² Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 115.

firesc, de aceste schimbări, în plan economic, aveau să beneficieze și locuitorii spațiului românesc extracarpatic. Teritoriul Dunării de Jos, a cărui importanță și valoare economică sunt cunoscute încă din Antichitate, avea să cunoască o perioadă de mare înflorire în timpul dominației mongole.

Prin urmare, astfel se prezenta situația politică și economică a teritoriilor românești extracarpatică și de la Dunărea de Jos la mijlocul secolului al XIII-lea. Dacă prezența maghiară aici era în declin începând cu anul 1241, Bizanțul pierduse orice contact politic cu acest teritoriu încă din 1204. Creșterea importanței economice a zonei și situația politică favorabilă creată odată cu restaurația din 1261, au oferit însă un cadru favorabil revenirii bizantine.

Bizanțul proaspăt restaurat a început o ofensivă în mai multe direcții, cu scopul reluării în stăpânire a unor ținuturi pierdute și a apărării teritoriilor statului. Una dintre direcții a fost către Nord-Estul Peninsulei Balcanice, de-a lungul litoralului Mării Negre. Această ofensivă s-a desfășurat în detrimentul Bulgariei și a avut ca principală consecință ocuparea unor importante cetăți-porturi la Marea Neagră: Mesembria, Anchialos, Sozopol și Ahtopol (1262)³³. Succesul a fost determinat, în mare măsură, de superioritatea navală a Imperiului Bizantin, superioritate datorată alianței cu Genova. Într-adevăr, dacă recucerirea Constantinopolului s-a făcut fără sprijin genovez³⁴, o parte dintre succesele ulterioare ale Bizanțului în Marea Egee și Marea Neagră s-au datorat în chip hotărâtor colaborării cu această forță maritimă. Doar pe acest temei a fost posibilă continuarea ofensivei bizantine spre nord. Din cuvântarea panegirică a retorului Mihail Holobolos dedicată lui Mihail al VIII-lea aflăm că autoritatea bizantină a revenit și la Dunărea de Jos, unde „insulele paristriene”³⁵ au recunoscut autoritatea împăratului. Această informație, care face referire la ofensiva bizantină la Dunărea de Jos, este foarte prețioasă dar, din păcate, este singulară, ea lipsind și la cei doi mari cronicari contemporani, G. Pachymeres și N. Gregoras. Nu putem pune omiterea unui succes militar al Bizanțului la Dunărea de Jos pe seama adversității celor doi cronicari față de Mihail al VIII-lea și de aceea ne întrebăm câtă crezare putem da spuselor lui Holobolos. Asta nu înseamnă că afirmațiile lui nu ar corespunde realității, dar este posibil ca acest succes să fi fost obținut de către aliații

³³ Pentru informații privind ofensiva militară și politică a Bizanțului asupra Bulgariei, a se vedea Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 53; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 477; S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, 1981, p. 174; V. Ciocîltan, *Geneza politicii pontice*, p. 92-93.

³⁴ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 473.

³⁵ *Fontes Historiae Daco-Romanae (FHDR)*, vol. III, vol. editat de Al. Elian, N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 455.

Bizanțului, genovezii, în numele basileului. Holobolos nu oferă informații privind amplasarea acestor *insule*, această misiune revenind istoricilor.

Gh. I. Brătianu înclina a crede că „insulele paristriene” ar reprezenta de fapt câteva puncte din zona Deltei Dunării³⁶. V. Spinei consideră că este vorba de câteva cetăți izolate asupra cărora Bizanțul și-a instaurat controlul politic, dar nu indică unde s-ar afla acestea³⁷. Dacă într-adevăr Bizanțul a revenit la Dunărea de Jos, atunci aceste „insule paristriene” trebuie identificate cu câteva orașe fortificate de pe Dunăre precum Vicina, Isaccea, care au recunoscut autoritatea bizantină. Fiind vorba despre așezări dunărene, atunci ipoteza că ele au fost recucerite de către genovezi pare și mai plauzibilă. În mod sigur, Dobrogea nu a fost recucerită în întregime de către Bizanț, și prin urmare aceste orașe au fost cucerite de o flotă puternică de care nu dispuneau decât Genova și Pisa, singurele care aveau privilegiul de a naviga în Marea Neagră și, prin urmare, de a pătrunde pe Dunăre.

Succesele acestei ofensive, desfășurată în Nord-Estul Peninsulei Balcanice, a avut loc pe seama Bulgariei, stat care la vremea aceea plătea tribut Hoardei de Aur. Prin urmare, este normal să presupunem că această ofensivă și revenirea Bizanțului la Dunărea de Jos nu a putut avea loc decât cu acordul mongolilor³⁸. Îndrăznim a crede că și colonizarea turcilor selgiucizi în Dobrogea trebuie privită în același context³⁹. Este adevărat că imperiul avea pretenții teritoriale, uneori recunoscute în cadrul relațiilor internaționale, dar dominația politică bizantină la Dunărea de Jos era extrem de firavă, fiind condiționată de factorul mongol. Colonizarea turcilor selgiucizi trebuie privită nuanțat și în strânsă legătură cu interesele Saraiului, manifestate atât față de problema ex-sultanului Izz ad-Din Keykavuz, cât mai ales de cea a libertății Strâmtorilor, acolo unde stăpân era Bizanțul proaspăt restaurat.

Pentru Hoarda de Aur era vital ca Strâmtorile să fie libere. Alungarea giucizilor de către ilhanizi din spațiul sud-caucazian și pierderea Tabrizului au avut drept urmare încetarea participării Hoardei de Aur la comerțul euroasiatic. Pierderea acestor teritorii amenința statul mongol din Kâpciak cu falimentul, deoarece era obligat să subziste de pe urma unei economii de tip pastoral. Prin urmare, era cât se poate de firesc ca prin inițiativele sale externe, Saraiul să dorească recucerirea teritoriilor sud-caucaziene și reconectarea la marele comerț asiatic. Pentru realizarea acestui deziderat nu a fost precupețit nici un efort. Această năzuință a stat la baza

³⁶ Gh. I. Brătianu, *Les Roumains aux bouches du Danube*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, XXII, 1945, p. 169.

³⁷ A se vedea V. Spinei, *Moldova în sec. XI–XIV*, p. 167.

³⁸ Această opinie, susținută cu argumente solide, o întâlnim la V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 84.

³⁹ Referitor la problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea, a se vedea A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea în sec. al XIII-lea*, în Idem, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 169-193.

încheierii alianței cu Egiptul mamelucilor, celălalt adversar al mongolilor din Iran. Alianța necesita însă colaborarea cu o thalasocrație mediteraneană⁴⁰, problemă rezolvată prin colaborarea cu Genova, precum și libertatea navigației prin Strâmători.

Recuperarea Azerbaidjanului s-a dovedit decenii de-a rândul imposibil de realizat, motiv pentru care Berke han⁴¹ a creat o nouă arteră comercială care conecta Hoarda de Aur la comerțul euroasiatic, mărfurile asiatice sosind pe țărmul nordic al Mării Negre. În aceste condiții, colaborarea cu genovezii a devenit o necesitate stringentă, la fel ca și libertatea Strâmătorilor. Acest interes manifestat față de libertatea Strâmătorilor s-a aflat la baza concesiilor făcute Bizanțului de către Hoarda de Aur. În acest context, Mihail al VIII-lea, conștient de poziția strategică pe care o deținea, a dus o politică duplicitară, extrem de periculoasă pentru Imperiu.

Basileul a aderat la coaliția anti-ilhanidă, alături de Hoarda de Aur și de Egiptul mamelucilor. În 1261 împăratul a dat curs cererii ex-sultanului selgiucid Izz ad-Din de a se refugia în imperiu, împreună cu suita sa și cu cei credincioși lui, care se răsculară fără succes împotriva mongolilor din Iran. Mihail al VIII-lea a sperat să facă din el un instrument util al politicii sale în Asia Mică.

Deși partener al coaliției anti-ilhanide, necesitatea protejării frontierei asiatice a imperiului l-a determinat pe împărat să aibă relații amicale cu ilhanul Iranului, deoarece acesta „îi furniza un mijloc de presiune asupra sultanatului vecin al Iconiului”⁴². În aceste condiții, atitudinea împăratului față de Izz ad-Din s-a schimbat radical, urmărind de a-l ține pe acesta cât mai departe de Asia Mică. Singura favoare pe care ex-sultanul o obținea din partea lui Mihail al VIII-lea a fost aceea de a primi un teritoriu în care să fie colonizate cele aproximativ 10 000 de familii care l-au însoțit.

În virtutea pretențiilor pe care Imperiul le avea asupra Dobrogei, în 1263 a acordat selgiucizilor dreptul de a se așeza în acest teritoriu, sperând probabil să consolideze astfel stăpânirea bizantină în zonă. După cum se știe, izvoarele atestă faptul că hegemonia mongolă s-a întins peste toată Bulgaria, ceea ce înseamnă că și Dobrogea se afla în aceeași situație. Este vorba, desigur, despre o dominație indirectă, de la distanță, dar aceasta nu înseamnă că Bizanțul își putea permite să sfideze în vreun fel Hoarda de Aur, mare putere în Europa Răsăriteană. Colonizarea turcilor selgiucizi în unele părți ale Dobrogei s-a făcut, într-adevăr, în virtutea unor vechi pretenții teritoriale, dar totuși pe un teritoriu care nu îi aparținea. Prin urmare, această acțiune ne face a crede că Saraiul, care deja îl cooptase pe Izz ad-Din în

⁴⁰ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 120.

⁴¹ Berke han a fost fratele și urmașul celui care a întemeiat Hoarda de Aur, Batu han; dacă Batu este considerat adevăratul organizator al ulusului giucid, Berke este cel care a inițiat direcțiile de politică externă, direcții care se vor menține mai bine de un secol.

⁴² G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 483.

alianța anti-ilhanidă, sperând să facă din el un mijloc de schimbare a raportului de forțe în Asia Mică, odată reinstalat ca sultan la Iconiu, a fost de acord cu așezarea selgiucizilor în Dobrogea, dacă nu cumva această inițiativă a avut-o chiar Berke han.

Planurile himerice ale Saraiului au fost puse în pericol de politica duplicitară a lui Mihail al VIII-lea. Acesta, deși a aderat la alianța anti-ilhanidă și l-a primit pe Izz ad-Din, a trimis în același timp pe una din fiicele sale nelegitime ca soție ilhanului, încercând astfel să câștige încrederea acestuia. Aflând de planurile ofensive ale coaliției formate, ilhanul Hülägü a reacționat prompt: el a sporit masiv presiunea asupra Bizanțului, considerat elementul fragil al acestei alianțe. Mihail al VIII-lea l-a închis în consecință pe Izz ad-Din, pe motiv că „a urzit un complot”⁴³ împotriva sa, iar apoi a închis Strâmtoarele, blocând contactele diplomatice dintre Sarai și Cairo. Solii egipteni trimiși de sultanul Baibars la Sarai au fost reținuți la Constantinopol timp de mai multe luni, fapt ce a stârnit mânie la Cairo, dar mai ales la Sarai, unde Berke han și-a văzut năruit proiectul de nimicire a Ilhanatului.

Schimbarea surprinzătoare de atitudine a Bizanțului a scos în evidență faptul că nu doar legăturile diplomatice, ale Hoardei de Aur cu Egiptul puteau fi întrerupte, ci și cele comerciale, această din urmă măsură având efecte incalculabile atât pentru statul mongol din Kâpciak, cât și pentru sultanat. Defecțiunea aliatului de la Strâmtoare a atras după sine reacția violentă a Saraiului, Berke han ordonând un puternic atac. În pofida unor afirmații din epocă, este neîndoielnic că inițiativa acestei operațiuni de anvergură a aparținut exclusiv Saraiului⁴⁴ scopul principal fiind readucerea împăratului la ascultare, eliberarea lui Izz ad-Din fiind doar o problemă secundară⁴⁵.

Trupele care au atacat Bizanțul în 1264–1265 erau alcătuite din tătari și bulgari, aceștia din urmă participând la această acțiune în calitate de vasali ai mongolilor, dar și mânați de mai vechi resentimente față de vecinii de la miazăzi. Atacul a avut un efect devastator, fiind pustiită câmpia tracă, însuși împăratul aflându-se în pericolul de a cădea în mâinile invadatorilor⁴⁶. Deși nu mai era nevoie, acest atac a scos în evidență slăbiciunea militară extremă a imperiului, incapabil să întrețină o armată permanentă pentru apărarea granițelor.

⁴³ A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi*, p. 184.

⁴⁴ Cronicarii bizantini N. Gregoras și G. Pachymeres afirmă că bulgarii și Izz ad-Din au fost cei care i-au chemat pe mongoli, a se vedea *FHDR*, vol. III, p. 445 și p. 503.

⁴⁵ Acest punct de vedere este susținut de către V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 227-228 și *Idem, Geneza politicii pontice*, p. 94-95.

⁴⁶ A se vedea N. Gregoras, în *FHDR*, vol. III, p. 503.

Cu toate că Strâmtoarele au fost deschise imediat și solii egipteni eliberați⁴⁷, relațiile Bizanțului cu Hoarda de Aur au rămas tensionate, iar ofensiva bizantină către Dunărea de Jos a luat sfârșit în acel moment. Bizanțul a pierdut firavul control politic pe care îl avea asupra teritoriilor ocupate la Dunărea de Jos, acestea reintrând în componența Bulgariei, fapt atestat de numeroasele descoperiri arheologice care au scos la iveală monede din vremea țarului bulgar Constantin Tich (1257–1277)⁴⁸. Este posibil ca de pe urma acestei pierderi a încrederii Saraiului, locul autorităților bizantine în „insulele paristriene”, din care cu siguranță făcea parte și Vicina, să fi fost luat de către genovezi, aliați importanți și vitali ai giucizilor, și care, cu siguranță, au știut să profite de situația dificilă a Bizanțului. Vicina, ca și alte centre de pe Dunăre, cunoșteau în a doua jumătate a secolului al XIII-lea o perioadă de dezvoltare economică, la originea căreia a stat politica favorabilă a mongolilor, dar mai ales energica acțiune a genovezilor, care au înțeles ce potențial oferea zona. Dacă în 1263 ei au venit aici în calitate de aliați ai Bizanțului, după 1275 rămâneau în calitate de aliați ai mongolilor, contribuind la ridicarea nivelului de dezvoltare al zonei.

Încetarea prezenței politice și administrative a Bizanțului la Dunărea de Jos era urmată de întărirea prezenței militare a Saraiului în zonă, prin înființarea unui comandament militar. Această întărire a prezenței mongole în zonă nu trebuie privită ca o măsură strict antibizantină. Acest punct de vedere, susținut de către V. Ciocîltan și Ș. Papacostea⁴⁹, face abstracție de situația politică de la sfârșitul deceniului șase al veacului al XIII-lea, când în urma unor intense demersuri ale papalității se reușise crearea unui vast front catolic, alcătuit din Ungaria, Polonia și Ordinul Teutonic. De asemenea, se întreprindeau demersuri intense și pentru atragerea în alianță a cnezatului de Halici și chiar se spera declanșarea unei răscoale antimongole în spațiul rus.

Sesizând pericolul care se profila la granița sa de apus, Saraiul – deși angajat cu trupe la sud de Caucaz – a reacționat violent și în 1260 a declanșat o campanie militară în urma căreia Haliciul a fost adus într-o apăsătoare dependență, iar celelalte țări au fost grav afectate. Prin urmare, consolidarea prezenței militare mongole la

⁴⁷ Conform cronicarilor mameluci, solii egipteni au fost eliberați chiar în momentul atacului și rugați, de către împărat, să negocieze încetarea ostilităților; a se vedea V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 228.

⁴⁸ A se vedea E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare la Gurile Dunării*, în *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*, coord. : E. Stănescu, București, 1989, p. 147-148; E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona Gurilor Dunării, în lumina documentelor numismatice*, în *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, București, 1997, p. 101-102.

⁴⁹ A se vedea Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 120-121; V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 230-232.

Dunărea de Jos și în spațiul extracarpatic poate fi privită și din alt unghi. Este adevărat că Saraiul nu putea risca strangularea Strâmtorilor, dar totuși Bizanțul, slăbit și asaltat din toate părțile, nu putea pune probleme militare serioase acestuia. De altfel, după tragica experiență trăită cu ocazia atacului din 1264–1265, nu credem că Bizanțul ar fi îndrăznit să mai închidă din nou Strâmtorile. Însă o alianță solidă între Ungaria, Polonia și Ordinul Teutonic, finanțată și impulsionată permanent de papalitate, ar fi putut pune sub semnul întrebării dominația mongolă în spațiul extracarpatic și al Dunării de Jos. Pierderea controlului asupra acestor teritorii ar fi avut ca efect pierderea oricărei legături teritoriale a Hoardei de Aur cu Peninsula Balcanică și, implicit, cu Strâmtorile. Este adevărat că înființarea acestui comandament militar în acest spațiu a avut loc în 1265, la puțin timp după atacul asupra Bizanțului și la cinci ani de la atacul asupra statelor catolice sus menționate, dar în continuare coaliția formată de papalitate a continuat să existe și să reprezinte un real pericol pentru ulusul giucid. Un stat precum cel al mongolilor din Kâpciak nu putea permite ca la granița sa să existe o forță capabilă să îi pericliteze hegemonia. Prin urmare, atribuțiile acestui comandament militar din zona Dunării de Jos erau mult mai complexe decât s-ar crede. Pe lângă vegherea asupra fidelității Bizanțului, el trebuia să țină sub strictă observație Ungaria, principalul pion al papalității în proiectele sale de cruciadă antimongole⁵⁰. Aceste priorități, la care se adaugă și interesul economic al zonei, au stat la baza consolidării dominației mongole în zonă, consolidare care este posibil să se fi făcut și prin așezarea alanilor – mercenari recunoscuți pentru calitățile lor războinice⁵¹ – în Moldova.

Consolidarea prezenței mongole la Dunărea de Jos a afectat în mod drastic prezența bizantină în zonă, de acest lucru profitând, pe lângă Genova, Bulgaria care de-a lungul anilor a avut grijă să întrețină o permanentă stare de ostilitate a Saraiului față de Bizanț. Deși demara eforturi diplomatice, trimițând ambasadori la Cairo, sperând că sultanul avea să domolească mânia Saraiului, raporturile amicale ale lui Mihail al VIII-lea cu ilhanii au avut ca efect menținerea relațiilor tensionate cu Hoarda de Aur.

⁵⁰ Distrugerile suferite în 1241 au afectat Ungaria pe termen lung, la aceasta adăugându-se și adâncirea crizei interne; în acest context, Ungaria se afla în imposibilitatea de a da curs, în totalitate, imboldurilor papalității de a declanșa o puternică ofensivă împotriva mongolilor. Lipsa sprijinului occidental și dificultățile întâmpinate în organizarea apărării regatului împotriva mongolilor, îl determinau pe Bela al IV-lea să se gândească la inițierea unor negocieri cu aceștia.

⁵¹ Momentul în care au fost așezați alanii în Moldova nu se cunoaște, dar poate fi plasat, cu siguranță, undeva în perioada 1265–1285; referitor la calitățile militare ale acestora și la rolul pe care l-au avut în timpul luptelor interne din cadrul Hoardei de Aur, a se vedea V. Ciocîltan, *Alanii și începuturile statelor românești*, în „Revista Istorică”, s. n., VI, nr. 11–12, 1995, p. 935-955.

Dacă pentru Bizanț principala urmare a deteriorării relațiilor cu Saraiul a fost pierderea autorității asupra teritoriilor deținute în Dobrogea, pentru bulgari situația era mult mai benefică. Bulgaria profita recupărând Dobrogea și se bucura de sprijinul permanent al puterii suzerane, amenințând și achizițiile bizantine din 1262 de pe litoralul Mării Negre.

În spiritul diplomației bizantine, Mihail al VIII-lea a sperat să reglementeze raporturile cu țarul bulgar Constantin Tich dându-i de soție o nepoată a sa, Maria⁵², și promițându-i ca zestre importantele porturi Mesembria și Anchialos. Deși conflictul părea aplanat, faptul că împăratul nu și-a onorat angajamentul de a restitui cele două porturi nu a făcut decât să complice lucrurile. În 1271 țarul bulgar a apelat din nou la sprijinul tătar, în vederea unei ofensive împotriva Bizanțului și chiar a intrat în legătură cu Carol de Anjou, în vederea coagulării unei alianțe antibizantine⁵³. Sătul să tot suporte acțiunile belicoase ale bulgarilor, Mihail al VIII-lea a mai sacrificat un membru al familiei pentru siguranța imperiului. El a încheiat „un tratat de prietenie”⁵⁴ cu Nogai, întărit prin căsătoria acestuia cu Eufrosina, una din fiicele sale nelegitime. G. Ostrogorsky afirma că această alianță s-a perfectat în 1272, bazându-se pe faptul că în 1273 țarul bulgar sista pregătirile de război⁵⁵. Neexistând un document care să ateste cu precizie data încheierii acestui tratat, putem presupune că el s-a perfectat într-adevăr în 1272 sau, cel târziu, în 1273. Mult mai controversată este problema rolului pe care Nogai îl avea în acel moment în cadrul Hoardei de Aur. Fără a exista o atestare documentară explicită, istoriografia românească și cea străină îl consideră pe Nogai *tümen noyon* al Dunării de Jos și, de asemenea, îl socotește comandant al trupelor care au atacat Bizanțul în 1264–1265.

General valoros, acoperit de glorie în luptele din Caucaz cu ilhanizii, Nogai începea să își impună autoritatea în cadrul Hoardei de Aur după moartea lui Berke han, dar mai ales a lui Möngke Temur. Contrar opiniei de până acum, această autoritate nu putea fi exercitată din postura de *tümen noyon* al unei zone de margine a Hoardei de Aur. Este mult mai probabil faptul că Nogai deținea o funcție mult mai importantă, care privea relațiile externe ale ulusului giucid, dacă nu chiar „ministru de război”. În sprijinul acestei ipoteze stau mărturie campaniile militare anti-ilhanide în care Nogai a avut un rol conducător. Nu negăm faptul că Dunărea de Jos era fieful lui Nogai, acesta furnizându-i atât putere economică, cât și politică, dar, deoarece Mihail al VIII-lea l-a considerat demn de a-i fi ginere, înseamnă că acesta avea un cuvânt greu de spus în ceea ce privește politica externă a Hoardei de Aur.

⁵² G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 482.

⁵³ S. Runciman, *op. cit.*, p. 179.

⁵⁴ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 483.

⁵⁵ *Ibidem*.

Alianța încheiată de Mihail al VIII-lea cu Nogai a avut efecte pozitive pentru Bizanț. Atacurile bulgarilor au încetat și Bizanțul chiar a încercat să revină în Dobrogea și a reușit să intervină în „afacerile interne ale Bulgariei”⁵⁶. Alianța basileului cu Nogai nu a adus Bizanțul la situația de înainte de 1264. Nici un document nu atestă revenirea bizantinilor la Dunărea de Jos și, prin urmare, problema clarificării situației politice a acestui teritoriu poate fi rezolvată doar prin prisma descoperirilor arheologice. Situația este și mai complicată, deoarece dacă Bizanțul nu este atestat documentar aici, Nogai, după cum ne spune N. Gregoras, „trăia și-și avea reședința dincolo de Istru”⁵⁷. Acesta și-a instalat centrul de putere la Isaccea abia în 1286 și, prin urmare, se pune problema realităților politice existente la Dunărea de Jos în perioada dintre anii 1273, anul încheierii tratatului dintre Mihail al VIII-lea și Nogai, și 1286, când acesta din urmă și-a instalat centrul de putere la Isaccea.

Descoperirile monetare, rezultate în urma săpăturilor arheologice din Dobrogea și sudul Moldovei, aruncă o lumină asupra situației politice din acest teritoriu, în perioada sus-amintită. Din numărul mare de monede descoperite, foarte multe sunt din bronz (*follari*), acestea având pe avers tamgaua lui Nogai iar pe revers legende creștine în limba greacă, cu imaginea acvilei bicefale⁵⁸. Aceste monede au fost datate, de către numismatul E. Oberländer-Târnoveanu, în perioada 1273–1285. Prezența tamgalei lui Nogai pe avers confirmă faptul că acest teritoriu era dependent de Hoarda de Aur. Orice teritoriu aflat sub dominația Hoardei de Aur avea obligația de a avea pe monedele emise însemnele puterii suzerane. Ele indică faptul că acest teritoriu nu se afla sub dominația directă a mongolilor, limita stăpânirii directe a acestora fiind Dunărea. Monedele au fost emise la Isaccea, ceea ce înseamnă că în teritoriul Dobrogei bulgarii nu aveau autoritate. Acest fapt este confirmat de prezența însemnelor grecești și a acvilei bicefale care, de asemenea, nu aveau nicio legătură cu Bulgaria.

Prezența acvilei bicefale, devenită „emblema heraldică a dinastiei Paleologilor”⁵⁹, sugerează ideea existenței unui condominiu al tătarilor și bizantinilor în Dobrogea. Această opinie, la care se adaugă una mai veche, cum că la Dunărea de Jos era posibilă existența unei „republici confederate Imperiului”⁶⁰, se bazează pe argumente fragile și pe supoziții. Nu trebuie uitat că în Evul Mediu Bizanțul a reprezentat unul dintre cele două centre de legitimare politică și, prin urmare, putem presupune că prezența acvilei bicefale și a caracterelor grecești pe

⁵⁶ Gh. I. Brătianu, *Recherches*, p. 55.

⁵⁷ *FHDR*, vol. III, p. 507.

⁵⁸ A se vedea E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor*, p. 102, nota 27.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 103.

⁶⁰ Gh. I. Brătianu, *Recherches*, p. 56.

aceste monede reprezintă doar o legătură pe care acest teritoriu o avea cu tradiția politică a Imperiului Bizantin. Este adevărat că aceste elemente indică prezența unei autorități, chiar și nominale, a Bizanțului în zonă, dar să nu uităm faptul că în Imperiul Bizantin, ca și în alte state, dreptul de a bate monedă reprezenta „un atribut exclusiv imperial”⁶¹. Prin urmare, Bizanțul nu are nicio legătură cu emiterea acestor monede și de aceea trebuie să acceptăm existența unei formațiuni politice aflată sub autoritatea mongolă, dar care prin tradiția politică și religioasă se simțea mult mai legată de Bizanț.

Pe baza argumentelor invocate se poate concluziona că restaurația bizantină din 1261, beneficiind de o situația internațională favorabilă, a iradiat politic până în zona Dunării de Jos. Această revenire, realizată cu sprijinul genovez, a fost însă de scurtă durată: 1263–1265. Deteriorarea relațiilor cu Saraiul a avut ca efect eliminarea Bizanțului din Nord–Estul Peninsulei Balcanice. Prezența politică bizantină în teritoriul românesc a fost, așadar, redusă, spre deosebire de cea religioasă, mult mai durabilă.

Restaurația bizantină din 1261 a avut efecte majore și în plan religios, Patriarhia constantinopolitană desfășurând o intensă activitate dincolo de granițele imperiului, în întreaga lume ortodoxă. Dacă în plan politic succesele s-au dovedit a fi doar la nivel declarativ, în plan religios Bizanțul a profitat de pe urma participării la alianța anti-ilhanidă și a obținut numeroase favoruri din partea Egiptului, dar mai ales a Hoardei de Aur⁶². Înființarea unei Mitropolii ortodoxe la Sarai și a numeroase episcopii în alte zone scoate în evidență efervescența activității ecleziastice a imperiului. Această activitate, aflată în contrast izbitor cu situația politică a imperiului, este o reflecție a ceea ce se petrece în plan cultural în Imperiul Bizantin, anume a faptului că statul bizantin a cunoscut acum o perioadă de maximă înflorire în plan cultural, manifestată cu precădere prin opere religioase.

În teritoriul românesc, principalul efect al restaurației bizantine a fost intensificarea activității în plan ecleziastic și întărirea ortodoxiei. În 1285 Vicina devenea reședință mitropolitană⁶³, fapt care a scos în evidență interesul manifestat de Bizanț față de teritoriul de la Dunărea de Jos și de locuitorii de rit ortodox. Putem afirma că mitropolia de la Vicina este prima care păstorește, în cea mai mare parte, pe locuitorii de la Dunărea de Jos și de pe teritoriul extracarpatic, adică pe români, după ce secole la rând s-au aflat în dependența Mitropoliei bulgare de la Ohrida.

⁶¹ E. Oberländer–Târnoaveanu, *Începuturile prezenței tătarilor*, p. 104, nota 33.

⁶² Aceste două state musulmane au fost de acord cu acordarea libertății de cult a creștinilor ortodocși și, în cazul mongolilor, chiar cu înființarea unor Mitropolii, dintre care una la Sarai; a se vedea V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 83–84 și notele 19, 21.

⁶³ A se vedea V. Spinei, *Moldova în sec. XI–XIV*, p. 206, nota 91, autorul aducând temeinice argumente documentare.

Deși presiunea tătară creștea, după ce Nogai își instala centrul puterii la Isaccea, tradiția bizantină se menținea în acest teritoriu, locuit, în mare majoritate, de români ortodocși. Cu siguranță că micile formațiuni politice românești existente la nord sau la sud de Dunăre, în încercarea lor de afirmare politică, și-au căutat „recunoaștere internațională”⁶⁴ la Constantinopol. Neputința politică și militară manifestată de Bizanț la Dunărea de Jos a fost suplinită de o intensă activitate ecleziastică, promovată de Patriarhia ortodoxă în acest teritoriu, profitând și de regimul de toleranță religioasă manifestat de mongoli.

În condițiile războiului civil din cadrul Hoardei de Aur, dintre Nogai și autoritatea centrală reprezentată de Tokta, la Dunărea de Jos au avut loc unele transformări, centrele economice decăzând în urma distrugerilor, dar Mitropolia de la Vicina și-a păstrat un real prestigiu precum și rolul de ambasador al Bizanțului în lumea barbară. Sugestiv este episodul exodului alanilor la sud de Dunăre. Aceștia cereau azil politic împăratului, prin intermediul mitropolitului de Vicina, fapt care indică lipsa unui reprezentant politic al Imperiului la Dunărea de Jos, singura autoritate pe care acesta o mai avea în zonă fiind cea religioasă.

Existența mitropoliei de la Vicina și toleranța religioasă manifestată constant de mongoli, au constituit premisele existenței episcopilor aflate la nordul Dunării și care, după cum am menționat, întăreau ortodoxia și dădeau încredere adeptilor ei aflați încă sub amenințarea expansiunii catolice.

Restaurația bizantină de la 1261 a fost un eveniment important în istorie, care a avut implicații pe spații vaste. Deși Paleologii nu au reușit să refacă prestigiul de odinioară al imperiului, totuși lumea ortodoxă a primit un balon de oxigen, necesar într-un moment în care forțele catolice păreau a înclina balanța în favoarea lor.

Pentru spațiul românesc, restaurația bizantină și încercarea acestuia de a reveni la Dunărea de Jos a coincis cu interesul manifestat de Hoarda de Aur pentru acest teritoriu. Prin urmare, implicațiile acestei restaurații pentru teritoriul românesc trebuie privite în contextul relațiilor dintre cele două state. Dincolo de distrugerile materiale provocate de numeroasele confruntări desfășurate pe și pentru acest teritoriu, venirea bizantinilor, însoțiți de genovezi, și suprapunerea suzeranității mongole, au avut ca principale urmări revigorarea vieții economice și religioase, precum și dezvoltarea unor centre urbane.

⁶⁴ S. Brezeanu, *Romanitatea orientală în Evul Mediu*, București, 1999, p. 199.

BIBLIOGRAFIE

Amitai-Preiss, R., *Mongols and Mamluks. The Mamluk–Ilkhanid War 1260–1281*, Cambridge, 1995.

Avenarius, A., *Nikai und Rußland zur Zeit der tatarischen Bedrohung*, în „Byzantinoslavica” 41, nr. 1, 1980, p. 33-34.

Brătianu, Gh. I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935.

Chapman, C., *Michel Paléologue, restaurateur de l'Empire byzantin*, Paris, 1926.

Diehl, Ch., *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris, 1930.

Dölger, Fr., *Byzantinische Diplomatie*, Ettal, 1956.

Gardner, A., *The Lascarids of Nicaea. The Story of an Empire in Exile*, Londra, 1912.

Geanakoplos, D. J., *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258–1282. A Study in Byzantine–Latin Relations*, Cambridge (Mass.), 1959.

Metcalf, M., *Coinage in the Balkans, 820–1355*, Thessaloniki, 1965.

Obolensky, D., *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*, Londra, 1971.

Pljakov, Z., *Les relations bulgare–byzantines à la fin du XIIIe siècle (1277–1292)*, „Byzantinobulgarica”, VIII, 1986, p. 267-286.

Raybaud, L. P., *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258–1354)*, Paris, 1968.

Spuler, B., *Die Golden Horde. Die Mongolen in Rußland 1223–1502*, Wiesbaden, 1956.

Vassiliev, A. A., *Histoire de l'Empire byzantin*, 2 vol., Paris, 1932.